Malomházi tanösvény

Hortobágyi Nemzeti Park

Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság

2016.

Debrecen

Ezt a tanösvényt azzal a céllal alakítottuk ki, hogy kis területen, kevés gyaloglással vagy kerékpározással bemutathassuk a Hortobágy jellemző élőhelyeit, gyeptípusait. Láthatjuk a gyengébb termőképességű szikes és a jobb löszös gyepeket, időszakos vízállásokat. Megtapasztalhatjuk, hogy a különböző gyeptárulások miként viselkednek legeltetés vagy egyéb haszonvétel hatására. A túra során közvetlenül megismerhetjük hazánk egyetlen gátak közé nem szorított vízfolyását, a Hortobágy-folyót, a szürkemarha legeltetésének módját, hatását a természeti értékekre, a hortobágyi pásztorkultúra – a mai napig elevenen élő – emlékeit. A legkitartóbbak láthatják a puszta legöregebb erdejét is. A növényvilág tanulmányozása közben biztosan elénk kerülnek a puszta jellemző madarai, vadjai, ízeltlábú állatai is.

Megközelítés:

Mivel a tanösvény kizárólag szakvezetéssel látogatható, ezért a megközelítést minden esetben a HNPI munkatársa határozza meg.

Szabályok és hasznos tanácsok:

- A HNPI vagyonkezelésében lévő területekre a Látogatási Szabályzat előírásai érvényesek, melyek elolvashatóak és letölthetőek a https://www.hnp.hu/78-1188.php címről.
- A Malomházi tanösvény nemzeti parki belépőkártya megváltása mellett látogatható, mely megvásárolható a HNP Látogatóközpontjában (Hortobágy). A belépőkártya rendszerről bővebb információ (egyéb látogatható területek, árak, belépőkártyát árusító helyszínek, stb.) a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság honlapjának alábbi oldalán található: http://www.hnp.hu/hu/szervezeti-egyseg/turizmus/oldal/nemzeti-parki-belepokartya
- A tanösvény gyalogosan vagy kerékpárral látogatható.
- A tanösvény kizárólag szakvezetéssel látogatható, amely igényelhető a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóságtól (Oktatási és Turisztikai Osztály, tel.: 06 52/589-000 vagy 06 52/589-321, e-mail: info@hnp.hu).
- A bejáráshoz szükséges az alábbiakban közölt információk (a tanösvény vezetőfüzetének) letöltése vagy kinyomtatása és a tanösvényen oszloppal jelölt állomásainak megtalálása. Az útvonalon való tájékozódást a szakvezető, az állomások, az e-bookban található térképek és a GPS koordináták segítik.
- A túrázáshoz időjárásnak megfelelő ruházat ajánlott. Mivel nyáron akár plusz 40°C-ra is felmelegedhet a levegő, ezért mindig szükséges elegendő folyadékról gondoskodni.
- A tanösvény területén WC nem található.
- A puszta csendjét őrizzük meg, ne zajongjunk, járjunk minél csendesebben, semmit ne gyűjtsünk és semmit ne vigyünk magunkkal! Minden szemetet vigyünk haza!

A tanösvény bejárása:

A Pusztai Állatparktól délre induló tanösvény a Hortobágy folyó mentén halad, majd a visszaúton két lehetőség közül választhatnak a látogatók. Az egyik, hogy ugyanezen az úton haladnak visszafelé, a másik pedig az, ha meglátogatják a Hortobágyi Vadasparkot, ahol egy szakvezetéses túra után a nemzeti park járművével térnek vissza a faluba. A vadasparki látogatáshoz külön jegy váltandó.

Úthossz: Kb. 8 km, nincsenek rajta nehéz szakaszok, bármely kiránduló teljesíteni tudja.

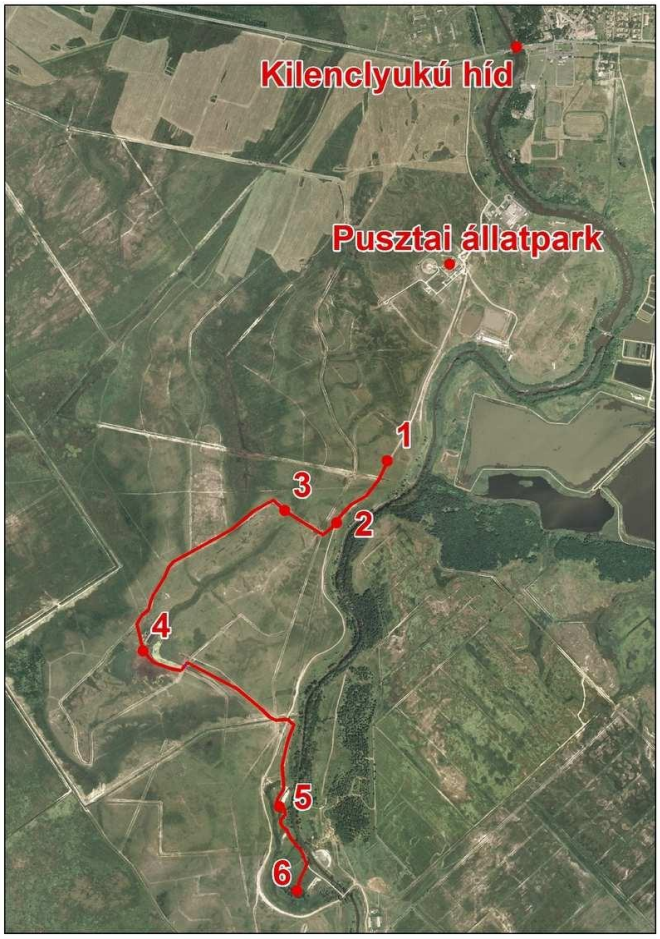

Állomások:

1. Löszlegelő – N47,56525 E21,139414
2. A Hortobágy-folyó – N47,562786 E21,136325
3. Szikes legelő – N47,563344 E21,133278
4. Tornyi-domb – N47,557814 E21,124686
5. Löszpuszta – N47,551367 E21,132472
6. A sziget tölgyese – N47,547939 E21,133389

1. **Löszlegelő** – N47,56525 E21,139414

A lösztalajok a Hortobágy botanikai szempontból legértékesebb területei.

Jellemzőjük, hogy térszínük néhány deciméterrel magasabb a környező talajokénál, tehát hátak, magaslatok, talajuk szerkezete és vízgazdálkodása, felvehető tápanyagkészlete a növények számára a hazai talajtípusok között a legjobb. Emiatt növényzetük fajgazdag, viszonylag magas termetű, és a nyár végén is zöldell.

Kialakulásuk a jelenlegit – földtörténeti jelenkor, holocén – közvetlenül megelőző, kb. 12 ezer éve véget ért, 2 millió évig tartó jégkorszakban (*pleisztocén*) történt a levegőből kiülepedett porból. Jó termőképességéből, és magaslati elhelyezkedéséből következően vízállásoktól mentes területe miatt a gazdálkodás kiemelt helyszínei, már az emberi gazdálkodás korai időszakaiban felszántották, vagy településeket, állattartó telepeket helyeztek el rajta, ami véglegesen felszámolta az eredeti növényzetét. A legeltetés és a kíméletes kaszálás az a haszonvétel, ami átalakítja ugyan a löszgyepek növényzetét, azonban a legjellemzőbb és természetvédelmi szempontból legértékesebb növényfajok egyedeit megkíméli.

A jelenleg fellelhető hortobágyi löszgyepek – példánk is – másodlagosak, tehát korábban felszántották őket, ennek ellenére eredeti növénytakarójuk fontos elemei visszatelepültek.

A gyep vázalkotó növényfaja a barázdált csenkesz (*Festuca rupicola*), melyet felismerhetünk kerek csomókban álló, fonalszerűen keskeny, hosszú, ívelt leveleiről. Ez a fűféle igen kedvelt takarmány legelőként és kaszálóként egyaránt, az extrém száraz éveket leszámítva kiegyenlített termést ad.

A terület legtermetesebb és – a júniusi virágzás idején feltétlenül – a legimpozánsabb növénye a **macskahere** (*Phlomis tuberosa*), mely feltűnik szobányi foltokat elborító, háromszög alakú, széles leveleiről a virágzás idején kívül is, júniusban pedig 1-1,5 m magas, arasznyi távolságonként ökölnyi csomókban álló, világos lilás rózsaszín virágörveiről. A legelő állatok nem károsítják, legfeljebb letapossák, a kaszálás során is virágzatát veszíti el, földben található gyökérrendszeréről kihajt, és ivartalan úton, sarjadással terjed. Természetesen a kaszálókon évről évre ki kell jelölni az állományait, hogy ivaros úton is szaporodhasson, fenntartva ezzel az állomány genetikai változatosságát.

Tömegesen megtalálható még a tejoltó galaj (*Galium verum*), melyet a sajtkészítéshez felhasznált tej alvasztásához használtak, innen a magyar neve. Habitusa jellegzetes, felálló szárán tűlevélszerű levelei a szárra merőlegesen, örvökben állnak. Május közepétől a megfelelő helyeken sárga virágmezőket képez.

A löszterületek növényei a különböző bogáncsok és aszatok, mezei aszat (*Cirsium arvense*), közönséges aszat (*Cirsium vulgare*), **bókoló bogáncs** (*Carduus nutans*), útszéli bogáncs (*Carduus acanthoides*), melyek a vaddisznótúrás, marhajárás vagy egyéb ok miatt sérült gyep kopár foltjaiban jelennek meg nagy, tüskés leveleikkel, és lila, fészkes virágzataikkal. A szántóföldeken vagy a kertekben is jelzik ezek a növények a számukra kedvező talajokat, ott azonban gyomnövénynek minősülnek, kíméletlenül irtják őket már „palánta" korukban. Itt megszemlélhetjük termetes, élénken virágzó példányaikat.

Az ördögszekér vagy mezei iringó (*Eringium campestre*) merev szárával és tüskés levelivel sivatagi növényekre emlékeztet, legközelebbi rokonai valóban ott élnek. Ezt sem legelik le az állatok, ősszel gömbölyű bokrocskává fejlődött, elszáradt egyedeik a szélben letörnek a tövükről, és kilométerekre gurulnak a pusztában, így juttatva el magvaikat új élőhelyekre.

A patika párlófű (*Agrimonia eupatoria*) a gyógynövénygyűjtők kedvelt növénye, a területen azonban csak külön engedéllyel, kutatási céllal szabad gyűjteni.

2. **A Hortobágy folyó** – N47,562786 E21,136325

A **Hortobágy folyó** a Hortobágy legfontosabb vízfolyása, egyszersmind Magyarország legfurcsább folyója. Teljes hossza 167,3 km. Jelenleg Tiszavasvári határában ered a Keleti- és a Nyugati-főcsatorna között, párhuzamosan kanyarog a Tiszával dél felé, attól 40-50 km-re távolodik el, végül a Berettyóba torkollik. Vízhozama korábban a Tisza áradásaiból, és a Hajdúhát nyugat felé kiáramló vízfolyásaiból származott, jelenleg a Tisza szabályozott volta miatt már nem érik el az árvizek.

A Hortobágyi Nemzeti Park területén, mintegy 60 km hosszan – mint pl. a helyszínünkön – nem találunk mellette töltéseket, ennek ellenére nem teljesen szabályozatlan. A 70-es évek óta medre mélyített, a nagyobb kanyarulatokat kiegyenesítették, ezzel a folyása felgyorsult.

Az eredeti mederalakulat láthatóan 50-100 m széles, mindkét parton kb. méteres letörés jelzi a korábbi – jelenleg árvízi – partvonalat. Eredeti állapotában igen lassan mozgó, mocsaras vízfolyás volt, benne **fehér tündérrózsa** (*Nymphaea alba*), vízitök (*Nuphar lutea*), nád (*Phragmites australis*) élt, ezek a növények helyenként most is megtalálhatóak.

A folyó jobb, felénk eső partja fásszárú növényektől mentes, mivel a közeli szürkemarhagulya folyamatosan legeli. A túlparton nincs legeltetés, itt megtalálhatóak a folyót övező galériaerdők jellegzetes növényei, a fehér nyár (*Populus alba*), fehér fűz (*Salix alba*), de találunk amerikai eredetű özönnövényeket is, mint a gyalogakác (*Amorpha fruticosa*), vörös kőris (*Fraxinus pennsylvanica*), melyek agresszívan terjeszkednek a számukra megfelelő élőhelyeken, elfoglalva azokat az őshonos növényfajoktól.

3. **Szikes legelő** – N47,563344 E21,133278

A Hortobágy legjellegzetesebb talaja a szik. Talaja a Tisza által itt lerakott finom, agyagos hordalék, mely a növények számára kedvezőtlen élőhelyet jelent. Ezt súlyosbítja a talajvíz felszínen felhalmozódó sótartalma. Emiatt ezeknek a területeknek fajszegény a növényállománya, az itt megtalálható növények kis termetűek. A gyenge fűhozam ellenére ezek a területek meglepően jó legelőnek számítanak.

Uralkodó növényfaja a veresnadrág csenkesz (*Festuca pseudovina*), kékes, keskeny levelekből álló csomói között helyenként kifehérlik a talajfelszín. A kevésbé jobb élőhelyeken a sziki cickafark (*Achillea asplenifolia*) egyedei magasodnak ki belőle, ahol rosszabb a talaj, több a kopár felszín, a sziki üröm (*Artemisia santonicum*) ujjhegyeink között összesodorva illatos levelű példányai bukkannak fel. Utóbbi két fajt a legelő jószágok nem fogyasztják. A száraz időszakot leszámítva sokáig virágzik a kis, sárga virágú sziki pozdor (*Scorzonera cana*). Ez a talajtípus az eredeti élőhelye a májusban virágzó kamillának vagy székfűnek (*Chamomilla maritima*), ami a Hortobágy legnagyobb mértékben gyűjtött gyógynövénye. Az ilyen szikeseken nem szedik, mert példányai kis termetűek és kevés virágot hoznak. Megtalálhatjuk még a **sóvirág**ot (*Limonium gmelini*) is, melyet szárazvirágnak – vasvirág néven – gyűjtenek, természetesen ennek a fajnak sem a legnagyobb termetű példányait láthatjuk.

A Hortobágy termőképességének fokozására folyamatosan történtek kísérletek, ezek közül a legdrámaibb a XX. század 50-es, 60-as éveiben zajlott, amikor a talaj minőségére kevésbé érzékeny rizs termesztésének meghonosításával próbálkoztak. A puszta területének több ezer hektárját szabdalták fel töltésekkel és csatornákkal. Hamar fény derült a próbálkozás gazdasági értelmetlenségére, ezután a rendszerek némelyikét legelők és kaszálók árasztásos öntözésére kezdték használni, később ez is haszontalannak bizonyult. Ezután még évtizedekig kerülgettük az árkokat, melyek megakadályozták a talajfelszíni vizek természetes mozgását is, és a pusztára nem jellemző növényfajok megtelepedésére teremtettek lehetőséget. 2002-től egy nagyszabású EU-s pályázat keretében a legfontosabb területeken megvalósult a csatornák elmunkálása, az itt látható, kopár felszínű, egyenes vonalú sáv egy ilyen hajdani csatorna nyomvonala. Az eredeti növényzet visszatelepüléséhez még több év szükséges.

4. **Tornyi-domb** – N47,557814 E21,124686

Mint már szó esett róla korábban, a terület adottságainak leginkább megfelelő haszonvétel a legeltetés, mégpedig a marha legeltetése. A terület legmagasabb, állandóan ármentes részén van a gulyaállás, melyet távolról egy termetes karó, az ún. dörgölődzőfa jelez. Ezen a helyen töltik a jószágok az éjszakát és a delet, tehát a nem legeléssel töltött időszakot. Mellette található a pásztorszállás, a kunyhó. Itt lakik a gulyás a legeltetési időszakban, télen azonban nem lakják. Mellette látható a „vasaló”, amelyet a pásztorember konyhájának is hívunk, mivel itt főzték étkeiket a gulyások. A tanya körül a gulyások láncra kötött kutyáit tekinthetjük meg, de ne közeledjünk hozzájuk, mert veszélyesek lehetnek.

A **szürkemarha** valamikor a debreceni puszta legfontosabb exportcikke volt, kiválóan alkalmazkodott a helyi természeti adottságokhoz. A Hortobágyon tömegesen lehetett tartani, ráadásul alkalmas volt – egyéb szállítási lehetőség híján – lábon hajtani Európa távoli területeire, mint vágómarhát. A jelenlegi kereskedelmi viszonyok között jelentősége szikár volta, gyenge húshozama miatt csökkent. Ezen a helyen a természetvédelmi kezelés legfontosabb tényezője.

A tanya előtt ívben húzódik a Hortobágy folyó egyik régen levált kanyarulatának maradványából képződött hosszú lapos. Jellegzetes talajfelszíni alakzat benne a giliszták által kialakított zsombékos, melynek teteje mindig a víz felszíne fölé emelkedik, a köztük található semlyéket időszakosan víz borítja.

5. **Löszpuszta** – N47,551367 E21,132472

A Hortobágy folyót kísérő löszkiemelkedés ezen része csatornák, árkok által szabdalt. Valószínűleg egy valaha létezett malom – melyről Malomháza a nevét kapta – meghajtó vízrendszerének kihasználására építették. A felszín egyenetlenségei miatt kevésbé legeltetett, mint a korábban látott löszpuszta, ezért fajösszetétele is némiképp más. Megtaláljuk itt a ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*) egész nyáron mélykéken virágzó állományait, a közönséges kakukkfű (*Thymus glabrescens*) illatos, párnaszerű csomóit. Ezen a helyen egymás mellett láthatóak a gyepi ürömfajok, a már említett, legkisebb termetű sziki üröm, a legnagyobb, ezüstös-hamvas fehér üröm (*Artemisia absinthium*), a két előző közötti méretű, finoman szabdalt levelű bárányüröm (*Artemisia pontica*). A lösztalajok alkalmasak arra, hogy – legeltetés hiányában – megtelepedjenek rajta őshonos fásszárúak is, itt pl. a gyepűrózsa (*Rosa canina*), egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*), és a legtermetesebb, a vadkörte vagy vackor (*Pyrus pyraster*).

6. **A sziget tölgyese** – N47,547939 E21,133389

A folyó 70-es évekbeli szabályozása alkalmával lemetszett holtág veszi körül a Hortobágy legöregebb tölgyesének állományát. Az itt látható – hortobágyi viszonylatban – hatalmas fák valószínűleg a régi folyó menti tölgyligetek maradványai. Ezek a fák megjelenésükben, pl. rügyezésük idejében különböznek a puszta Nyírségből, Szatmárból származó, telepített erdőinek állományaitól. Van itt két igen terebélyes **kocsányos tölgy** (*Quercus robur*), melynek kiodvasodott törzsében kényelmesen meghúzódhat egy-két felnőtt ember.

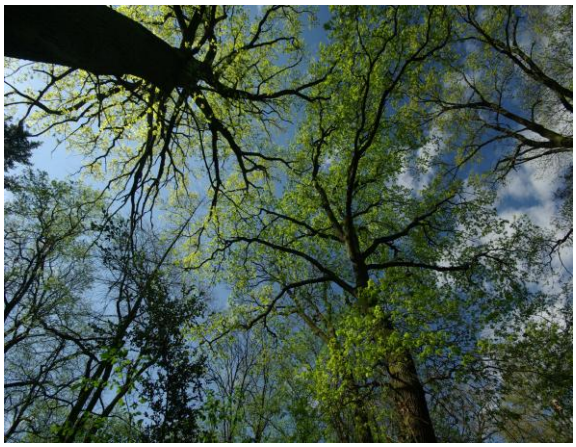

Az „erdőt” körülvevő holtág növényzete nádas, melyet a szürkegulya legel, nyílt vízfoltjain táplálkozóterületet talál a cigányréce (*Aythya nyroca*), kis szerencsével mocsári teknőst (*Emys orbicularis*) is láthatunk. A holtág szélén tenyészik a sziki őszirózsa (*Aster tripolium subsp. pannonicus*), mely szeptemberben hozza szerény, lila virágait.

Madarak

A felsorolt területek mindegyikén találkozhatunk a pusztai élőhelyekhez kötődő énekesmadarakkal, melyek legjellegzetesebb fajai a sordély (*Emberiza calandra*), cigánycsuk (*Saxicola torquata*), sárga billegető (*Motacilla flava*) a fák, bokrok közelében a **tövisszúró gébics** (*Lanius collurio*) és a kis őrgébics (*Lanius minor*), ez utóbbit váltja fel télen termetesebb rokona, a nagy őrgébics (*Lanius senator*).

A folyó partján gyakran figyelhetünk meg táplálkozó vízimadarakat, mint pl. a nagy kócsag (*Egretta alba*), kis kócsag (*Egretta garzetta*), szürke gém (*Ardea cinerea*), réti cankó (*Tringa glareola*). Télen, ha nincs befagyva, itt gyülekeznek a károkatonák (*Phalacrocorax carbo*), szerencsével jégmadarat (*Alcedo atthis*) is láthatunk. A túlparti fák ágai között mindig mozognak énekesmadarak, erdei pinty (*Fringilla coelebs*), széncinege (*Parus major*), fülemüle (*Luscinia luscinia*). Ezeket leginkább a hangjuk alapján fedezhetjük fel.

Az őszi vonulási időszakban esténként a daru (*Grus grus*) csapatai húznak át a terület fölött, néhány hétig éjszakáznak is a közelben. Őket „látogatják” ebben az időszakban a **rétisasok** (*Haliaaetus albicilla*). Ezek a fenséges madarak az év bármely szakában előfordulhatnak a területen.

Kislexikon (a szöveg sárgával kiemelt szavainak magyarázata):

gyeptársulás- adott területen egy időben élő növényfajok környezeti viszonyok függvényében kialakuló összessége

vízállás- sekély vízzel borított terület, mely az év egy részében kiszárad

vázalkotó növény- a társulás jellemző, tömegesen jelenlevő növényfaja

letörés- a talajszint hirtelen, meredek változása

galériaerdő- a folyók partján található, vízkedvelő fákból álló erdő

őshonos- az adott területen legalább 5000 éve élő faj

árasztásos öntözés- a növények ellátása vízzel olyan módon, hogy a vizet engedik szétfolyni a területen

dörgölődzőfa- mélyen leásott, vastag, 1,5-2 m hosszúságban függőlegesen kiálló keményfa rúd, melyhez a marhák előszeretettel súrolják hozzá az oldalukat, hogy megszabaduljanak az élősködőktől, ápolják a szőrzetüket, vagy egyszerűen csak vakarózzanak

semlyék- időszakosan víz borította mélyedés, rét, szikesedő, vizenyős terület

holtág- a síkságokon kanyargó folyók szakasza, mely (természetes vagy mesterséges módon) leválik a folyóról, megszűnik, vagy időszakossá válik benne a víz folyása

Reméljük, hasznosan töltötték idejüket és kellemesen érezték magukat tanösvényünkön!

A Hortobágyi Nemzeti Park munkatársai

Információ:

Hortobágyi Nemzeti Park Látogatóközpont és Kézművesudvar

4071 Hortobágy, Petőfi tér 9.

Telefon: 06 52/589-000 vagy 06 52/589-321

e-mail: info@hnp.hu

Szöveg: Bessenyei László Bence, Pusztai Dorottya

Fotó: Dr Kovács Gábor, Szilágyi Attila